

Zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna Niemiec

Rafał Ulatowski

Uniwersytet Warszawski

Polityka kulturalna i edukacyjna stanowi „trzeci filar” polityki zagranicznej Niemiec. Pomimo licznych zapewnień niemieckich polityków o jej „fundamentalnym” znaczeniu, naukowe jej opracowania stanowią rzadkość. Celem pracy jest przedstawienie historii, ewolucji oraz celów zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej Niemiec. Polityka ta jest stałą i istotną częścią niemieckiej polityki zagranicznej. Charakteryzuje się ciągłością i stabilnością. W niemieckiej klasie politycznej panuje konsens co do jej celów i instrumentów. Jej podstawę tworzą stabilne, cieszące się długą historią instytucje. O sukcesach tej strategii świadczy wysokie miejsce Niemiec w rankingach oceniających markę państwa. Dziesiątki lat wyężonej pracy sprawiły, że obraz Niemiec jest różnorodny i pozytywny.

Słowa kluczowe: Niemcy, zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna, marka państwa, DAAD, Fundacja Alexandra von Humboldta, Instytut Goethego.

Znaczenie kultury w niemieckiej polityce zagranicznej rośnie. O ile kanclerz Willy Brandt określił zagraniczną politykę kulturalną jako „trzeci filar” (*dritte Säule*) polityki zagranicznej, o tyle dla ministra spraw zagranicznych Franka-Waltera Steinmeiera stanowiła ona jej „fundament”¹. Pomimo wzrostu zainteresowania kulturą jako obszarem polityki zagranicznej w niemieckiej nauce o stosunkach międzynarodowych od końca lat 90. XX w.² w dalszym ciągu prace zajmujące się jej badaniem stanowią rzadkość. Wskazać należy przede wszystkim na monografię autorstwa Franka Trommlera³. Jest

Rafał Ulatowski – doktor habilitowany, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski.

¹ K.-J. Maaß, *Aktuelle Herausforderungen der Auswärtigen Kulturpolitik*, w: T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann (red.), *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*, wyd. 2, VS Verlag, Wiesbaden 2011, s. 584.

² A. Schneider, *Die auswärtige Sprachpolitik der Bundesrepublik Deutschland: eine Untersuchung zur Förderung der deutschen Sprache in Mittel- und Osteuropa, in der Sowjetunion und in der GUS 1982 bis 1995*, Collibri-Verlag, Bamberg 2000; U.M. Metzinger, *Hegemonie und Kultur: die Rolle der kulturellen soft-power in der US-Außenpolitik*, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Wien 2005; P. Schreiner, *Außenkulturpolitik. Internationale Beziehungen und kultureller Austausch*, transcript, Bielefeld 2011.

³ F. Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln 2014.

to pierwsza monografia od 1968 r., której autor podjął wysiłek analizy zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec⁴. Znacznie częściej spotykane są prace zbiorowe, wśród których wskazać należy te pod redakcją Johanna Paulmanna⁵ i Kurta-Jürgena Maaß⁶.

Istotną pozycję w badaniach nad zagraniczną polityką kulturalną i edukacyjną Niemiec zajmują prace o charakterze porównawczym, w których polityka Niemiec zestawiana jest z polityką innych państw⁷. Wśród głównych kierunków badań wskazać należy rolę promocji języka niemieckiego w polityce zagranicznej Niemiec⁸. Ważne miejsce zajmują prace, w których autorzy zajmują się badaniem organizacji pośredniczących (*Mittlerorganisationen*). Wśród starszych publikacji uwagę należy zwrócić na monografię Trommlera⁹, a wśród nowszych na opracowania, w których badacze podejmują zagadnienia historii Deutsche Ausland-Institut¹⁰, historii¹¹, statusu prawnego¹² i geograficznego rozmieszczenia¹³ ośrodków Instytutu Goethego (Goethe-Institut) oraz jego wpływu na procesy transformacji w poszczególnych państwach¹⁴. Także historia Deutsche Welle i jej znaczenie dla polityki zagranicznej RFN (Niemiec) cieszą się zainteresowaniem badaczy¹⁵.

⁴ M. Abelein, *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*, Westdeutscher Verlag, Westdeutscher Verlag, Köln 1968.

⁵ J. Paulmann (red.), *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2005.

⁶ K.-J. Maaß (red.), *Kultur und Außenpolitik: Handbuch für Wissenschaft und Praxis*, wyd. 3, Nomos, Baden-Baden 2015.

⁷ D.B. Treutlein, *Three issues of policy implementation in Europe: an applied political economy perspective*, <http://hss.ulb.uni-bonn.de/2008/1423/1423.pdf> (data dostępu: 19.05.2018), Bonn 2008; D.L. Kampschulte, *Transatlantische Wahrnehmungsunterschiede im Umgang mit internationalen Konflikten? Zur Bedeutung der auswärtigen Kultur-, Bildungs- und Informationspolitik in Deutschland und den USA*, Nomos, Baden-Baden 2008.

⁸ V. Andrei, *Die auswärtige Sprachpolitik der Bundesrepublik Deutschland gegenüber den Staaten Mittel- und Südosteuropas und in der Europäischen Union. Eine theoriegeleitete Außenpolitikanalyse*, https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/47578/pdf/Dissertation_Verena_Andrei_fuer_Tobias_lib.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data dostępu: 19.05.2018), Tübingen 2006.

⁹ S.J. Trommler, *Die Mittlerorganisationen der auswärtigen Kulturpolitik*, Universität Tübingen, Tübingen 1984.

¹⁰ K. Gesche, *Kultur als Instrument der Außenpolitik totalitärer Staaten: das Deutsche Ausland-Institut 1933 – 1945*, Böhlau, Köln-Weimar 2006.

¹¹ S. Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis: die Geschichte des Goethe-Instituts von 1951 bis 1990*, Meidenbauer, München 2005.

¹² Andrea Schulz, *Parastaatliche Verwaltungsträger im Verfassungs- und Völkerrecht: dargestellt am Beispiel des Goethe-Instituts unter besonderer Berücksichtigung des Staatsorganisationsrechts, der Grundrechte und der Staatenimmunität*, Duncker und Humblot, Berlin 2000.

¹³ G. Schneider, J. Schiller, *Goethe ist nicht überall: eine empirische Analyse der Standortentscheidungen in der Auswärtigen Kulturpolitik*, „Zeitschrift für Internationale Beziehungen“ 2000, t. 7, nr 1, s. 5–32.

¹⁴ W. Schneider, A. Kaitinnis (red.), *Kulturarbeit in Transformationsprozessen. Innenansichten zur „Außenpolitik“ des Goethe-Instituts*, Springer VS, Wiesbaden 2016.

¹⁵ A. Hagedorn, *Die Deutsche Welle und die Politik. Deutscher Auslandsrundfunk 1953–2013*, UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz-München 2016.

W literaturze polskojęzycznej warto wskazać prace zajmujące się niemieckim *soft power*¹⁶, a także kwestiami kultury w stosunkach polsko-niemieckich¹⁷.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie historii, ewolucji oraz celów zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej (Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik, AKBP) Niemiec¹⁸. Weryfikacji zostanie poddana hipoteza mówiąca, że polityka ta jest instrumentem budowy pozytywnego wizerunku Niemiec na arenie międzynarodowej oraz sprzyja realizacji przez Niemcy celów politycznych i gospodarczych. Zagraniczna polityka kulturalna stanowi istotny element budowy marki Niemiec na arenie międzynarodowej.

Praca składa się z czterech części. W pierwszej przedstawione zostanie miejsce kultury w teoriach stosunków międzynarodowych. W części drugiej nastąpi omówienie typologii zagranicznych polityk kulturalnych. W trzeciej zostanie przedstawiony zarys historyczny rozwoju niemieckiej AKBP, a w części czwartej zostaną wyliczone organizacje pośredniczące oraz finansowanie AKBP Niemiec.

Praca jest oparta w głównej mierze na analizie niemieckojęzycznej literatury oraz dokumentów publikowanych przez władze Niemiec na przestrzeni ostatniego półwiecza.

Miejsce kultury w teoriach stosunków międzynarodowych

Jak podkreśla Anna Wojciuk w pracy *Kultura w teoriach stosunków międzynarodowych: podejścia, trendy, korzenie*, „obwieszczony w latach 90. XX wieku powrót kultury do teorii stosunków międzynarodowych albo nie nastąpił, albo nastąpił w sposób fragmentaryczny, w drodze uwzględnienia istotnych wątków o charakterze kulturowym”¹⁹. Wizja „powrotu” kultury do badań nad stosunkami międzynarodowymi²⁰ okazała się zbyt optymistyczna, a prace z tego obszaru rzadkością²¹.

Jedną z niewielu prób włączenia pojęcia kultury do teorii stosunków międzynarodowych w literaturze niemieckojęzycznej podjęli Verena Andrei i Volker Rittberger. W swojej pracy uwzględnili oni neorealizm, neoliberalizm oraz konstruktywizm.

¹⁶ H. Wyligała, *Soft Power w niemieckiej polityce zagranicznej*, w: I.P. Karolewski (red.), *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec: kontynuacja czy zmiana*, Gajt, Wrocław 2011, s. 69–94; R. Łoś, *Soft power w niemieckiej polityce zagranicznej*, „Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 35, s. 156–169.

¹⁷ A. Sakson, *Polsko-niemieckie stosunki społeczne i kulturalne*, Instytut Zachodni, Poznań 2013; M. Wagińska-Marzec, *Współpraca kulturalna w świetle zapisów traktatowych i umów (1990–2010)*, „Przegląd Zachodni” 2011, nr 2, s. 101–136.

¹⁸ W pracy tej uwaga skoncentrowana została na Republice Federalnej Niemiec. Zagadnienie zagranicznej polityki kulturalnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej zostało pominięte ze względu na brak miejsca.

¹⁹ A. Wojciuk, *Kultura w teoriach stosunków międzynarodowych: podejścia, trendy, korzenie*, „Społeczeństwo i Polityka” 2012, t. 33, nr 4, s. 45–61. Do takich samych wniosków doszedł Patrick Schreiner. Zob. P. Schreiner, *Außenkulturpolitik...*, op. cit., s. 48–85.

²⁰ Y. Lapid, F.V. Kratochwil (red.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 1996.

²¹ J. Chay (red.), *Culture and International Relations*, Praeger, New York 1990.

Największą użyteczność dla badania niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej przypisują neorealizmowi. Dzieje się tak, pomimo że, jak zauważają, koncentruje się on na obszarze tzw. *high politics*, tzn. bezpieczeństwa i obrony, podczas gdy zagraniczna polityka kulturalna przynależy do obszaru *low politics*. Argumentują, że z punktu widzenia neorealizmu najważniejszą rolą do odegrania dla zagranicznej polityki kulturalnej będzie wspieranie bezpieczeństwa państwa. Zagraniczna polityka kulturalna służy do zapewnienia wzrostu znaczenia (potęgi) państwa w stosunkach międzynarodowych i wywierania wpływu na ich kształt. Poprzez promocję określonych wartości państwo może wywierać wpływ na kształt decyzji podejmowanych przez rządy innych krajów. W ujęciu neorealistycznym zagraniczna polityka kulturalna stanowi instrument wywierania wpływu na politykę innych państw²².

Praca Andrei i Rittbergera nawiązuje bezpośrednio do wcześniejszej pracy Andrei, która na przykładzie promocji języka niemieckiego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej oraz na forum Unii Europejskiej analizowała działania Niemiec na rzecz zwiększenia międzynarodowego znaczenia języka niemieckiego. W przypadku stosunków z państwami Europy Środkowo-Wschodniej udało się Niemcom, wykorzystującym swoją przewagę ekonomiczną, dzięki jednostronnemu delegowaniu nauczycieli i doradców do szkół i jednostek kształcenia w Europie Środkowo-Wschodniej, osiągnąć zakładane cele. Poprzez ten mechanizm mogły wywierać wpływ na kształt reform systemów edukacji i programów kształcenia. W swojej pracy Andrei wykazała, że polityka siły (niem. *Machtpolitik*) nie musi mieć agresywnego charakteru czy też być związana z wywieraniem przymusu, ale pozwala osiągnąć korzyści również za pomocą delikatnych instrumentów. W przypadku promocji języka niemieckiego jako języka roboczego UE działania miały głównie charakter defensywny i służyły powstrzymaniu spadku jego znaczenia na rzecz języka francuskiego, a zwłaszcza angielskiego. Również w tym przypadku Niemcy odniosły pewien, aczkolwiek ograniczony sukces²³. Zainteresowanie Niemiec (jak również niemal wszystkich państw świata) promocją swojego języka stanowiącego istotną część dziedzictwa kulturowego wynika z korzyści, jakie osiąga się dzięki popularności języka ojczystego w dyplomacji i życiu gospodarczym²⁴.

Zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna – typologia i metody

Dyskusję na temat powstania i ewolucji zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec zacząć należy od jej zdefiniowania. Według Maaßa zagraniczna polityka kulturalna

²² V. Andrei, V. Rittberger, *Macht, Interessen und Normen- Auswärtige Kulturpolitik und Außenpolitiktheorien illustriert am Beispiel der deutschen auswärtigen Sprechpolitik*, w: K.-J. Maaß (red.), *Kultur und Außenpolitik...*, op. cit., s. 14–16.

²³ V. Andrei, *Die auswärtige Sprachpolitik...*, op. cit.

²⁴ U. Amonn, *Die Stellung der deutschen Sprache in der Welt: Die Standardsprache in der Welt*, Walter de Gruyter, Berlin–München–Boston 2015.

to instrument polityki zagranicznej. Jej zadaniem nie jest jedynie promocja kultury za granicą, ale też wsparcie realizacji celów polityki zagranicznej²⁵. Państwa używają zagranicznej polityki kulturalnej dla budowy marki państwa (*nation branding*)²⁶.

Jak zauważa Jens Adam, współcześnie rozwój kultury jest silnie uzależniony od kierunku zmian społecznych, układu sił politycznych oraz priorytetów podmiotów finansujących rozwój instytucji kulturalnych. W związku z tym należy ze sceptycyzmem traktować wyobrażenie o niezależnym od politycznych wytycznych i interesów państwa rozwoju kultury. Dotyczy to w szczególności współpracy w zakresie kultury w wymiarze międzynarodowym, która bez wsparcia ze środków publicznych byłaby niemożliwa w znanej obecnie skali. Wynika to również z faktu, że pojęcie kultury zostało, szczególnie od lat 70. XX w., znacznie rozszerzone o kwestie społeczno-polityczne. Adam argumentuje, że w Niemczech, tak jak i w innych państwach, kulturowe formuły, programy i metody pracy są prekonfigurowane przez polityczne wytyczne, nie będąc im równocześnie w pełni podporządkowane. Kluczowy element tego związku tworzą w Niemczech organizacje pośredniczące, które ucieleśniają związek celów polityki kulturalnej państwa z codzienną praktyką, uniemożliwiając równocześnie politykom bezpośrednią ingerencję w codzienną realizację ich zadań²⁷.

Kurt Düwell wyróżnia sześć typów zagranicznej polityki kulturalnej:

1. Kulturowa dyfuzja (*Kulturelle Austrahlung*). W tym modelu dana kultura służy jako wzorzec. Państwo nie bierze aktywnej roli w jej promocji. Pomimo to określone jej przejawy dzięki swojej atrakcyjności są powielane w innych kręgach kulturowych.
2. Kulturowa samointerpretacja (*Kulturelle Selbstinterpretation*). Jest to celowe i rzeczowe, mające na celu uzyskanie sympatii innych państw i narodów, przedstawienie własnych dóbr kultury przy jednoczesnej gotowości umożliwienia innym narodom przedstawiania ich dokonań kulturowych. Obejmuje ono współpracę w obszarze kultury, która powinna odbywać się na zasadzie wzajemności.
3. Ekspansja kulturowa. Opiera się na przekonaniu o wyższości własnej kultury. Polega na planowej i zorganizowanej ekspansji własnej kultury przy jednoczesnej mocno ograniczonej gotowości akceptacji wpływów kultur innych grup etnicznych bądź narodowych.
4. Propaganda kulturowa. Polega na zaplanowanej promocji własnej kultury przy jednoczesnej bardzo ograniczonej gotowości umożliwienia innym narodom bądź

²⁵ K.-J. Maaß, *Vielfältige Umsetzungen – Ziele und Instrumente Auswärtigen Kulturpolitik*, w: K.-J. Maaß (red.), *Kultur und Außenpolitik...*, op. cit., s. 47.

²⁶ B. Gross, *Außenkulturpolitik in einer sich verändernden Welt. Welchen Herausforderungen müssen wir uns stellen?*, „Kulturpolitische Mitteilungen” 2012, nr 137, s. 42; zob. J.A. Fullerton, A. Kendrick (red.), *Shaping International Public Opinion. A Model for Nation Branding and Public Diplomacy*, Peter Lang Publishing, New York 2017.

²⁷ J. Adam, *Zwischen Selbstdarstellung und „Arbeit an der Weltvernunft“: Wohin treibt die deutsche Auswärtige Kulturpolitik?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2016, t. 66, s. 34–35; zob. G. Paschalidis, *Exporting national culture: histories of Cultural Institutes abroad*, „International Journal of Cultural Policy” 2009, t. 15, nr 3, s. 275–289.

grupom etnicznych promocji ich kultury. Celem propagandy kulturowej jest wzrost siły państwa. Postawa ta była charakterystyczna dla Niemiec przed I wojną światową.

5. Imperializm kulturowy. Ten typ zagranicznej polityki kulturalnej jest realizowany jako element narodowej ekspansji. Obejmuje planowe, wojownicze i agresywne przedstawianie własnej kultury przy braku gotowości akceptacji woli innych narodów czy grup etnicznych prezentacji i promocji ich kultury. W tym typie zagranicznej polityki kulturalnej stosunki są skrajnie asymetryczne. Imperializm kulturowy był stosowany przez III Rzeszę.
6. „Kultura i rozwój”. Ten typ zagranicznej polityki kulturalnej jest konsekwencją procesu dekolonizacji, a pełną formę osiągnął dopiero po zakończeniu zimnej wojny i związanym z tym faktem końcem ideologicznej rywalizacji Wschód–Zachód. Koncepcja ta zakłada silne powiązanie współpracy w obszarze kultury i polityki rozwojowej. Powiązanie to powinno sprzyjać budowie stabilnych związków we współpracy na rzecz rozwoju. Ten typ współpracy można wskazać np. w powiązaniach Niemiec z Afganistanem w latach 20. i na początku lat 30. XX w. czy też podać liczne przykłady w niemieckiej AKBP od połowy lat 90. XX w.²⁸

Jeszcze pod koniec lat 90. XX w. rząd Niemiec definiował jako główne zadanie AKBP przyczynianie się do „zachowania i wspierania niemieckich interesów za granicą” („zur Wahrung und Förderung der deutschen Interessen im Ausland”)²⁹. Dziś termin „niemieckie interesy” nie pojawia się już w oficjalnych publikacjach, a za główny cel AKBP w opublikowanym w 2017 r. raporcie rządu uznano polepszenie dostępu do kultury i edukacji w skali świata. Inne cele to poprawa komunikacji z podmiotami krajowymi i zagranicznymi mająca na celu tłumaczenie i objaśnianie niemieckiej polityki zagranicznej, promocja realistycznego i różnorodnego obrazu Niemiec za granicą w celu budzenia zainteresowania Niemcami i sympatii dla Niemiec³⁰. AKBP rozwijana jest na bazie wewnętrznej polityki kulturalnej i edukacyjnej realizowanej przez instytucje federalne, krajów związkowych oraz gmin, a także przez podmioty prywatne. Podstawę AKBP Niemiec tworzy rozszerzone pojęcie kultury, które oprócz sztuki i kultury obejmuje również edukację i badania naukowe. W dokumentach i literaturze przedmiotu termin zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna jest powszechnie używany³¹.

²⁸ K. Düwell, *Zwischen Propaganda und Friedensarbeit- Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik im internationalen Vergleich*, w: K.-J. Maaß (red.), *Kultur und Außenpolitik...*, op. cit., s. 69–72.

²⁹ *Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik 1996/1997*, Deutscher Bundestag, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/9999, 1998, s. 4.

³⁰ *20. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik 2016. Menschen bewegen: Dialogräume schaffen Brücken bauen Perspektiven entwickeln*, Berlin 2017; zob. A. Violet, *Deutschland durch die Brille der Welt: Deutschlandbild und Deutschlandbindung in der Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik*, Waxmann, Münster–New York 2016.

³¹ Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste, *Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland Überblick zentraler Problemstellungen einschließlich einer Auflistung der gegenwärtig*

Miejsce kultury w polityce zagranicznej Niemiec – zarys historii

Po raz pierwszy termin zagraniczna polityka kulturalna użyty został w Niemczech przez historyka Karla Lamprechta w wystąpieniu wygłoszonym 7 października 1912 r. podczas konferencji stowarzyszenia Verband für internationale Verständigung³². W owym czasie historia zagranicznej polityki kulturalnej liczyła już ponad cztery dekady. Pierwszym państwem, które rozwinęło zagraniczną politykę kulturalną, była Francja po przegranej wojnie z Prusami w 1870 r., zakończonej traktatem pokojowym i zjednoczeniem Niemiec rok później. Miała ona na celu zrekompensować Francji poprzez wpływy kulturowe utraconą pozycję międzynarodową. Tym instrumentem polityki zagranicznej szybko zainteresowały się również władze Niemiec. W 1874 r. została zawarta umowa między Niemcami a Grecją, umożliwiającą niemieckim archeologom wykopaliska w Olimpi (Convention relative à des fouilles archéologiques). Drugi kluczowy dokument przedstawiający początki niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej stanowi tajny memoriał ministerstwa spraw zagranicznych z 1914 r. dotyczący istnienia niemieckich szkół za granicą. Ich liczba na przełomie XIX i XX w. szybko rosła. W 1870 r. było 96 niemieckich szkół za granicą, w 1900 r. już 438, a do 1913 r. otworzono kolejne 262 szkoły. Tajny charakter dokumentu wynikał z oceny niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych, że w obliczu narastającej rywalizacji niemiecko-brytyjskiej na Bliskim Wschodzie lepiej będzie dla Niemiec, jeśli plany ekspansji w tym regionie nie zostaną upublicznione. Przegrana w I wojnie światowej sprawiła, że rząd Niemiec stanął przed koniecznością ponownego sformułowania polityki zagranicznej. Ważnym jej elementem miała być kultura. Wyrazem tego było utworzenie wydziału ds. kultury (wydział VI) w ramach ministerstwa spraw zagranicznych. Autorzy ówczesnej zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec podkreślali konieczność odrzucenia propagandy. Dominującym pojęciem w latach 20. XX w. była „nowa rzeczowość” (*Neue Sachlichkeit*). Termin ten został stworzony przez Gustava F. Hartlauba, dyrektora Kunsthalle Mannheim, w 1925 r. Celem była rzeczowa informacja, pozabawienie iluzji, funkcjonalność i celowość zastosowania. „Nowa rzeczowość” odrzucała patos i elementy propagandy. Faza ta dobiegła końca wraz ze zmianą rządu w konsekwencji wyborów w 1933 r. Nowy rząd z jednej strony znacząco poprawił finansowanie zagranicznej polityki kulturalnej, ale równocześnie zmienił jej charakter. Cechą charakterystyczną stał się imperializm kulturowy. Powrócono do metod propagandy³³.

Niemieckiej polityce zagranicznej po I wojnie światowej (zwłaszcza gdy ministrem spraw zagranicznych był Gustav Stresemann), jak i po zakończeniu II wojny światowej przyświecał ten sam cel, a mianowicie ponowne włączenie narodu niemieckiego do

vorliegenden Reformvorschläge, WD 10–053/07, 2007, s. 3; zob. R. Burns, W. Van der Will, *German cultural policy: An overview*, „International Journal of Cultural Policy” 2003, t. 9, nr 2, s. 133–152.

³² K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 57.

³³ Ibidem.

wspólnoty międzynarodowej³⁴. Po II wojnie światowej zadanie to było jednak o wiele trudniejsze³⁵. Zagraniczna polityka kulturalna powinna przyczynić się do realizacji najważniejszych celów polityki zagranicznej. Główne jej zadanie polegało na kształtowaniu obrazu demokratycznego, otwartego na świat i cywilizowanego społeczeństwa w celu przywrócenia uznania dla Niemiec. Główny kierunek geograficzny aktywności niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej stanowiły państwa Zachodu będące sojusznikami Republiki Federalnej Niemiec (RFN)³⁶.

Konsekwencją małej rewizji statutu okupacyjnego w 1951 r. było utworzenie ministerstwa spraw zagranicznych. Następnie utworzono konsulaty generalne w stolicach trzech mocarstw zachodnich (USA, Wielka Brytania, Francja). Do tych trzech państw ograniczała się zagraniczna polityka kulturalna w tym okresie. W 1951 r. RFN przystąpiła do UNESCO. 9 kwietnia 1953 r. zawarte zostało pierwsze bilateralne porozumienie o współpracy kulturalnej. Partnerem RFN były Stany Zjednoczone, a jedną z konsekwencji tej umowy było przystąpienie RFN do programu Fulbrighta. Drugie porozumienie zawarte zostało z Francją (23 października 1954 r.). Oba mocarstwa przykładały od początku swojej obecności w Niemczech duże znaczenie do polityki kulturalnej i prowadziły intensywne prace w obszarze kultury i edukacji w swoich strefach okupacyjnych³⁷.

Rozwój zagranicznej polityki kulturalnej RFN w dwóch pierwszych dekadach istnienia państwa sprawił, że Dieter Sattler (kierownik wydziału kultury w ministerstwie spraw zagranicznych RFN w latach 1959–1966) określił zagraniczną politykę kulturalną jako „trzecią scenę” (*dritte Bühne*) obok dyplomacji oraz zagranicznej polityki gospodarczej. Pod kierownictwem jego następców Hansa-Georga Steltzera oraz Ralfa Dahrendorfa pozycja zagranicznej polityki kulturalnej została umocniona³⁸. Jeden z pierwszych spójnych jej opisów w okresie powojennym przedstawił na forum Bundestagu w swoim *exposé* kanclerz Ludwig Erhard 10 listopada 1965 r. Stwierdził on: „Nasza zagraniczna polityka kulturalna zachęca do zrozumienia Niemiec poprzez dostarczanie informacji o osiągnięciach naszej cywilizacji, wielkości ich tradycji, żywotności nauki [...] Chcemy uzupełnić obraz Niemiec, które kojarzone są na całym świecie z handlem i przemysłem, przez elementy, które są częścią obrazu Niemiec:

³⁴ Deutscher Bundestag, *Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973 – Drucksache 7/215 (neu)*, Drucksache 7/4121, 7.10.1975, cyfra 30.

³⁵ C. Defrance, U. Pfeil (red.), *Verständigung und Versöhnung nach dem „Zivilisationsbruch“? Deutschland in Europa nach 1945*, Peter Lang, Brüssel 2016.

³⁶ J. Adam, *Zwischen Selbstdarstellung...*, op. cit., s. 33–34; zob. A. Schaffranietz, *Public Relations für Deutschland-Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektiven der Kommunikationsmaßnahmen des Auswärtigen Amtes*, w: T. Köhler (red.), *Public Relations – Perspektiven und Potenziale im 21. Jahrhundert*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, s. 183–196; H. Denschelmann, *Deutschlandbilder: Ausstellungen im Auftrag Auswärtiger Kulturpolitik*, Springer VS, Wiesbaden 2013.

³⁷ K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 77.

³⁸ *Ibidem*, s. 86.

kwestie duchowe i cywilizacyjne” („Unsere auswärtige Kulturpolitik fördert das Verständnis für Deutschland, indem sie von den Leistungen unserer Zivilisation, der Größe ihrer Tradition, der Lebendigkeit ihrer Gegenwart Kunde gibt. [...]. Wir wollen das Bild Deutschlands, das als Handels- und Industrienation der Welt geläufig ist, durch jene Züge ergänzen, die zum Bild Deutschlands gehören: die Züge des Geistes und der menschlichen Gesittung”)³⁹. W latach 60. zagraniczna polityka kulturalna RFN przedstawiana była jako „otwarte spotkanie”. Koncepcja ta pojawiła się po raz pierwszy w kontekście niemieckich szkół za granicą. Pod koniec lat 60. wraz z utworzeniem rządu SPD/FDP zagraniczna polityka kulturalna uległa dalszej ewolucji. Wprowadzono tzw. rozszerzone pojęcie kultury (*erweiterte Kulturbegriff*). Kanclerzowi Willy’emu Brandtowi przypisywane jest wielokrotnie cytowane stwierdzenie, że zagraniczna polityka kulturalna jest „trzecim filarem” (*dritte Säule*) niemieckiej polityki zagranicznej⁴⁰.

Pierwszy całościowy program niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej został sformułowany w latach 70. XX w. W 1969 r. powołano specjalną komisję Bundestagu (Enquete-Kommission), której zadaniem było stworzenie zagranicznej polityki kulturalnej RFN. W 1970 r. wyniki jej prac przedstawił sekretarz stanu w ministerstwie spraw zagranicznych Ralf Dahrendorf. Był on autorem „Wytycznych dla zagranicznej polityki kulturalnej” (*Leitsätze für die Auswärtige Kulturpolitik*), w których postulował dopasowanie celów i instrumentów zagranicznej polityki kulturalnej do zmieniającego się świata. Opowiadał się za uznaniem zagranicznej polityki kulturalnej za jeden z filarów niemieckiej polityki zagranicznej, przyjęciem rozszerzonej definicji kultury, która powinna obejmować pełne spektrum intelektualnych wartości narodu niemieckiego, uzupełnieniem prezentacji niemieckiej kultury przez wymianę kulturową i w obliczu istnienia w owym czasie dwóch państw niemieckich wierność zasadzie jedności niemieckiego narodu, języka i kultury⁴¹. W 1975 r. Enquete-Kommission przedstawiła swój raport stanowiący przez kolejne dziesięciolecia drogowskaz zagranicznej polityki kulturalnej RFN, a następnie również zjednoczonych Niemiec. Często określany jest on jako „biblia” niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej⁴².

Pomiędzy pierwszym dokumentem (tj. *Leitsätze für die Auswärtige Kulturpolitik*) a wynikami pracy Enquete-Kommission zauważalne są istotne różnice. Przede wszystkim znacznie większą rolę w raporcie przypisano promocji języka niemieckiego. Uznano za konieczne lepsze przygotowanie naukowe i dydaktyczne lektorów w ramach wówczas utworzonego nowego kierunku „niemiecki jako język obcy” (*Deutsch als Fremdsprache*). Wskazano również na potrzebę promocji języka niemieckiego

³⁹ Cytat za: K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 80.

⁴⁰ K.-J. Maaß, *Aktuelle Herausforderungen...*, op. cit., s. 584.

⁴¹ Auswärtiges Amt, *Leitsätze für die auswärtige Kulturpolitik*, Bonn 1970.

⁴² K.-J. Maaß, *Auswärtige Kulturpolitik im Spannungsfeld zwischen Konzeption und Umsetzung*, Vortrag anlässlich des Symposiums zur Verabschiedung von Professor Dr. Kurt Düwell am 15. November 2002 in der Universität Düsseldorf, http://www.ifa.de/fileadmin/pdf/maass/akp_konzeption.pdf (data dostępu: 18.05.2018).

w organizacjach międzynarodowych⁴³. Raport ten potwierdzał, że promocja języka niemieckiego była i pozostanie priorytetem AKBP Niemiec. Już w 1912 r. jeden z najbardziej wpływowych historyków epoki wilhelmińskiej Heinrich von Treitschke stwierdził, że przyszłość Niemiec w znacznym stopniu uzależniona będzie od liczby osób mówiących na świecie po niemiecku⁴⁴.

W 1977 r. w reakcji na raport Enquete-Kommission swoje stanowisko przedstawił rząd federalny. Sformułował w nim pięć zasad niemieckiej AKBP. Oto one:

1. Zagraniczna polityka kulturalna jest równoważna dyplomacji i zagranicznej polityce gospodarczej.
2. Pomimo politycznego podziału Niemiec istnieje jedna kultura niemiecka.
3. Zagraniczna polityka kulturalna musi uwzględniać cele polityki zagranicznej, nie powinna jednak pełnić wobec niej roli służebnej.
4. Zagraniczna polityka kulturalna nie może ograniczać się do eksportu kultury niemieckiej. Musi się otworzyć na wzajemne powiązania i partnerską współpracę.
5. Zagraniczna polityka kulturalna musi przekazywać wyważony, odpowiadający rzeczywistości oraz samokrytyczny obraz Niemiec.

Rząd widział swoją rolę w obszarze zagranicznej polityki kulturalnej w trzech wymiarach. Po pierwsze, w definiowaniu celów, głównych obszarów działania i wyznaczania priorytetów. Po drugie, w organizacji i koordynacji jej realizacji. Po trzecie, w finansowaniu jej realizacji. W konsekwencji w latach 70. ukształtował się nowy model zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec. Była ona częścią nowej polityki zagranicznej lewicowo-liberalnej koalicji. Miała być odideologizowana i nakierowana na realizację niemieckich interesów i wspieranie praw człowieka. Choć w dalszym ciągu miała służyć promocji niemieckiej kultury za granicą, to równocześnie jej celem było spotkanie kultur, mające sprzyjać wzajemności i otwartości w obszarze kultury i tym samym stworzyć nowy model stosunków kulturowych⁴⁵.

Lata 70. i 80. XX w. to okres intensywnego rozwoju zagranicznej polityki kulturalnej RFN, co wynikało m.in. ze znacznego wzrostu środków na jej realizację⁴⁶. Główne motto tego okresu brzmiało „kultura i rozwój” (*Kultur und Entwicklung*)⁴⁷.

W latach 70. i na początku lat 80. w RFN wykształcił się konsensus wobec kształtu AKBP. Jego odzwierciedleniem było dziesięć tez dotyczących współpracy z państwami tzw. Trzeciego Świata, przedstawionych przez ministerstwo spraw zagranicznych w 1982 r. Celem było znalezienie odpowiedzi na dwa wyzwania. Po pierwsze, jak można zwiększyć finansowe wsparcie RFN dla tej grupy państw, aby nie ulegała pogłębieniu obserwowana w latach 70. asymetria w ich współpracy kulturalnej

⁴³ K.-J. Maaß, *Vielfältige Umsetzungen...*, op. cit., s. 88.

⁴⁴ U. Ammon, *Denken, Sprechen, Verhandeln- Die Deutsche Sprache im internationalen Wettbewerb*, w: K.-J. Maaß, *Kultur und Außenpolitik...*, op. cit., s. 101.

⁴⁵ K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 82.

⁴⁶ K.-J. Maaß, *Vielfältige Umsetzungen...*, op. cit., s. 49.

⁴⁷ K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 90.

z RFN. Po drugie, jak zmienić organizację projektów rozwojowych, aby wspierały nie tylko współpracę przemysłowo-techniczną, ale także uznawaną za nieodzowny element wymiany kulturalną⁴⁸.

Sytuacja ulegała zmianie po przełomie lat 80. i 90. Wówczas częściowej zmianie uległa koncepcja zagranicznej polityki kulturalnej. Głównym celem stała się promocja języka niemieckiego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Zmiana priorytetów w połączeniu z uszczupleniem dostępnych środków finansowych w wielu organizacjach odpowiedzialnych za realizację niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej spowodowała wiele niezadowolonia⁴⁹.

Zmiana rządu w 1998 r. i objęcie władzy przez koalicję SPD/Zieloni doprowadziły do kolejnych zmian w obszarze AKBP. Były one konsekwencją często podnoszonych argumentów na rzecz jej dopasowania do zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej, gdzie rośnie liczba konfliktów mających podłoże w kwestiach etnicznych i religijnych⁵⁰. Przedstawiony został po raz pierwszy od lat 70. nowy dokument podstawowy – „Koncepcja 2000” (Konzeption 2000). Jako główne obszary przedstawiono współpracę w obszarze kształcenia i badań naukowych, międzynarodowy dialog w zakresie kultury, intensyfikację współpracy w obszarze sztuki i kultury, silniejsze wykorzystanie i rozwój mediów (internet!) we współpracy międzynarodowej, intensyfikację promocji języka niemieckiego oraz niemieckich szkół za granicą. W dokumencie tym wskazano równocześnie na konieczność silniejszego powiązania AKBP z innymi obszarami polityki zagranicznej, głównie z polityką rozwojową i zagraniczną polityką gospodarczą. Inną nowością był postulat zmniejszenia struktur w państwach Zachodu i zastąpienie finansowania ze środków publicznych poprzez różne formy współfinansowania z lokalnymi i publicznymi aktorami. Celem sformułowanym w Konzeption 2000 było powołanie europejskich instytucji kultury wspólnie z innymi państwami Unii Europejskiej. Podkreślono, że jakość realizowanych programów powinna mieć pierwszeństwo przed ich liczbą. Współpraca powinna w jeszcze większym stopniu koncentrować się na osobach odgrywających bądź mogących odgrywać w przyszłości kluczową rolę w polityce, gospodarce, nauce, kulturze i mediach innych państw. Po raz pierwszy powiązано zagraniczną politykę kulturalną Niemiec z takimi celami polityki zagranicznej, jak zapewnienie pokoju, zapobieganie konfliktom, przestrzeganie praw człowieka, promocja demokracji i budowa społeczeństw obywatelskich w innych państwach⁵¹.

Uszczegółowienie i uzupełnienie Konzeption 2000 stanowią kolejne dokumenty. Pierwszy z nich to opublikowany również w 2000 r. „Leitlinien zur politischen Öffentlichkeitsarbeit im Ausland”⁵². W 2004 r. został opublikowany plan dzia-

⁴⁸ Ibidem, s. 92.

⁴⁹ K.-J. Maaß, *Vielfältige Umsetzungen...*, op. cit., s. 49.

⁵⁰ Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste, *Auswärtige Kulturpolitik...*, op. cit., s. 5–6.

⁵¹ Auswärtiges Amt, *Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000*.

⁵² Zob. K.-J. Maaß, *Aktuelle Herausforderungen...*, op. cit., s. 592.

łania rządu federalnego pod tytułem „Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung”⁵³. Kolejne rozwinięcie Konzeption 2000 stanowi opublikowany w 2011 r. dokument zatytuowany „Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik in Zeiten der Globalisierung-Partner gewinnen, Werte vermitteln, Interessen vertreten”. W dokumencie tym zagraniczna polityka kulturalna została określona jako istotny element niemieckiej polityki zagranicznej. Powinna ona służyć utrzymywaniu dobrych stosunków z dotychczasowymi partnerami i rozwojowi stosunków z nowymi. Dokument ten był częścią dyskusji na temat zmian w globalnej równowadze sił i wynikających z niego konsekwencji dla niemieckiej polityki zagranicznej. Kryzys migracyjny oraz kryzys ukraiński stanowią w zgodnej opinii większości niemieckiej klasy politycznej czynniki zmuszające do dalszego rozwoju i modyfikacji niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej⁵⁴. Ważną rolę odgrywają wysiłki rządu na rzecz umiędzynarodowienia niemieckiego systemu edukacji, szkolnictwa wyższego oraz badań naukowych⁵⁵.

Podsumowując tę część rozważań, można wskazać cztery główne cele AKBP Niemiec.

1. Promocja interesów Niemiec w obszarze kultury i edukacji. Współpraca w obszarze kultury ma na celu nie tylko wzbogacenie życia kulturalnego w Niemczech, ale także wywieranie pozytywnego wpływu na rozwój stosunków politycznych i gospodarczych Niemiec z innymi państwami. Obejmuje promocję Niemiec jako centrum edukacji i zaawansowanych badań naukowych oraz promocję języka niemieckiego.
2. Promocja zgodnego z duchem czasu obrazu Niemiec. Niemcy przedstawiają się jako państwo z bogatą kulturą klasyczną i współczesną, zainteresowane dialogiem z innymi państwami, w którym toczy się bogate i zróżnicowane życie kulturowe. Niemcy są gotowe do dialogu na temat swojej przeszłości, przez co dążą do uwiarygodnienia się na arenie międzynarodowej.
3. Zapobieganie kryzysom międzynarodowym poprzez dialog międzykulturowy. Celem jest stworzenie stabilnych podstaw dla rozwoju stosunków międzynarodowych poprzez dialog międzykulturowy.
4. Wspieranie procesu integracji europejskiej. Celem jest rozwój europejskiej tożsamości oraz wzmacnianie różnorodności kulturowej w Europie, przy jednoczesnym uwypuklaniu elementów wspólnych i ich umacnianiu⁵⁶.

⁵³ Die Bundesregierung, *Aktionsplan „Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung”*, Berlin 2004.

⁵⁴ F.-W. Steinmeier, D. Dehm, B. Fabritius, C. Roth, E. Motschmann, P. Steinbrück, *Debatte zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik*: 193. Sitzung des 18. Deutschen Bundestags am 29. September 2016: Debattendokumentation, „Das Parlament” 2016, nr 40–42, s. 1–6.

⁵⁵ Bundesministerium für Bildung und Forschung, *Deutschlands Rolle in der globalen Wissensgesellschaft stärken. Strategie der Bundesregierung zur Internationalisierung von Wissenschaft und Forschung*, Bonn 2008; Bundesministerium für Bildung und Forschung, *Internationalisierung von Bildung, Wissenschaft und Forschung: Strategie der Bundesregierung*, Bonn 2016.

⁵⁶ Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste, *Auswärtige Kulturpolitik...*, op. cit., s. 6–7.

W ramach tych czterech celów w ostatnich dekadach Niemcy skoncentrowały się na następujących tematach:

1. Transformacja ustrojowa w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.
2. Dialog ze światem islamu.
3. Promocja Niemiec jako miejsca studiowania i prowadzenia badań naukowych.
4. Budowa pozytywnego obrazu Niemiec za granicą (*nation branding*).
5. Promocja języka niemieckiego za granicą⁵⁷.

Organizacja i finansowanie zagranicznej polityki kulturalnej Niemiec

Cechą charakterystyczną niemieckiej AKBP jest istnienie formalnie niezależnych organizacji pośredniczących. Stanowią one cechę charakterystyczną „niemieckiego modelu” (*deutsche Modell*). Są niezależne pod względem prawnym oraz cieszą się znaczącą autonomią w sposobie organizacji własnej działalności, a jednocześnie są stałymi odbiorcami dominującej części środków przeznaczanych na AKBP, przez co znajdują się w finansowej zależności od władz państwowych⁵⁸. Rozwijane są od lat 50. XX w., a część z nich została wówczas „ponownie założona” (m.in. DAAD, Alexander von Humboldt-Stiftung). W latach 1949–1950 powołano do życia m.in. Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft (od 1952 r. Deutsche Forschungsgemeinschaft), DAAD, Institut für Auslandsbeziehungen, w 1952 r. Goethe-Institut, w 1953 r. Alexander von Humboldt-Stiftung. Wszystkie one nawiązywały do działalności podobnych organizacji przed 1933 r. Po części noszą one te same nazwy co ich poprzedniczki. Przełom lat 40. i 50. oraz wczesne lata 50. nie zakończyły rozwoju organizacji pośredniczących. W 1959 r. utworzono Deutsche Stiftung für Entwicklungsländer, w 1973 r. Deutsche Stiftung für internationale Entwicklung, a w 1989 r. Haus der Kulturen der Welt w Berlinie⁵⁹. Łącznie jest współcześnie 26 organizacji pośredniczących oraz innych instytucji AKBP⁶⁰.

Niemcy przeznaczają relatywnie duże środki na realizację zadań AKBP. W roku 2015 było to 1,673 mld euro. Dla porównania bardzo zbliżoną kwotę 1,664 mld euro wydały na Public Diplomacy Stany Zjednoczone. Należy zwrócić jednak uwagę, że w Stanach Zjednoczonych w finansowaniu zagranicznej polityki kulturalnej dużą rolę odgrywają prywatne fundacje oraz organizacje pozarządowe. Niemcy przeznaczają natomiast znacznie większe środki niż Francja czy też Wielka Brytania. Francja

⁵⁷ K.-J. Maaß, *Aktuelle Herausforderungen...*, op. cit., s. 586–595.

⁵⁸ J. Adam, *Zwischen Selbstdarstellung...*, op. cit., s. 35; zob. K. Martens, *Culture and Foreign Policy – A Comparative Study of Britain, France and Germany*, Collaborative Research Center ‘Transformations of the State’, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/271539ad-35a6-4837-82b7-8b86a3b6d092.pdf> (data dostępu: 18.05.2018).

⁵⁹ K. Düwell, *Zwischen Propaganda...*, op. cit., s. 77–78; por. B. Witte, *How to present Germany as a Kulturstaat abroad*, w: F. Trommler (red.), *The cultural legitimacy of the Federal Republic assessing the German Kulturstaat*, Harry & Helen Gray Humanities Program Series, 1999, t. 6, s. 47–55.

⁶⁰ 20. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik 2016, op. cit.

w 2015 r. na zagraniczną politykę kulturalną przeznaczyła 0,745 mld euro. Dodatkowo 0,242 mld euro otrzymał publiczny nadawca o charakterze międzynarodowym France Médies Monde. Natomiast brytyjski British Council w roku budżetowym 2014–2015 ze środków publicznych uzyskał jedynie 0,207 mld euro, jednak budżet całej organizacji wyniósł 1,35 mld euro, a dodatkowe środki pozyskane zostały m.in. z oferowanych kursów i egzaminów językowych⁶¹.

O ile w 2010 r. środki na AKBP wyniosły 1,513 mld euro⁶², o tyle w 2016 r. już 1,767 mld euro. 56,6% środków znajdowało się w dyspozycji ministerstwa spraw zagranicznych. Pozostałymi środkami zarządzają: pełnomocnik rządu ds. kultury i mediów (Beauftragter der Bundesregierung für Kultur und Medien, BKM) – 17,4%, federalne ministerstwo ds. edukacji i badań (Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF) – 19,2%, federalne ministerstwo ds. współpracy międzynarodowej i rozwoju (Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, BMZ) – 3%, federalne ministerstwo ds. rodziny, seniorów, kobiet i młodzieży (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, BMFSFJ) – 2% i ministerstwo spraw wewnętrznych (Bundesministerium des Innern, BMI) – 1,9%⁶³. Ministerstwo spraw zagranicznych jest odpowiedzialne za realizację AKBP, zwłaszcza za jej aspekty formalno-prawne, takie jak zawieranie umów międzynarodowych oraz kontakty z organizacjami międzynarodowymi. Największym beneficjentem środków w ramach AKBP w 2016 r. było niemieckie szkolnictwo za granicą (28,6%). Instytut Goethego otrzymał 25,6% środków, DAAD 19,4%, a Fundacja Alexandra von Humboldta 5%⁶⁴.

Symbolem roli, jaką minister Frank-Walter Steinmeier przypisywał AKBP, mogą być dwie konferencje zorganizowane przez kierowane przez niego ministerstwo spraw zagranicznych w 2006 i 2009 r. Również jemu przypisać należy odpowiedzialność za połączenie wydziału kultury i wydziału komunikacji w ramach ministerstwa spraw zagranicznych, co sprawiło, że osiągnął on największe rozmiary od początku swojego istnienia⁶⁵.

Niemiecka AKBP wykorzystuje następujące instrumenty:

1. Stałe struktury oraz przedstawicielstwa w krajach partnerskich. Najważniejsze z nich to Instytuty Goethego oraz biura DAAD i GIZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit). Zaliczyć do nich należy również referentów ds. kultury w niemieckich placówkach dyplomatycznych.
2. Mobilność, wymiana osób itd. Jest to niezwykle różnorodny zestaw aktywności obejmujący finansowe wsparcie pojedynczych osób biorących udział w wydarzeniach

⁶¹ H.K. Anheier, *Die Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik Deutschlands im internationalen Vergleich*, Zwischenbericht einer Studie der Hertie School of Governance im Auftrag des Auswärtigen Amtes, 2017.

⁶² *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik 2010/2011. Bericht der Bundesregierung*, Berlin 2011.

⁶³ 20. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik 2016, op. cit.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ K.-J. Maaß, *Aktuelle Herausforderungen...*, op. cit., s. 586.

kulturalnych, naukowych bądź edukacyjnych, ale także organizację dużych serii imprez typu „rok niemiecki”.

3. Rozwój sieci współpracy. Powstają one często przy okazji mobilności. Wiele organizacji stara się pielęgnować stały kontakt ze swoimi partnerami bądź stypendystami.
4. Informacja, również z wykorzystaniem „nowych” mediów. Ten rodzaj aktywności obejmuje takie działania, jak wykłady czy też dystrybucja prasy, książek, broszur informacyjnych, aż po stałą obecność w internecie.
5. Pomoc materialna. Obejmuje ona wyposażenie bibliotek, dofinansowanie do kosztów publikacji czy też finansowanie tłumaczeń literatury.
6. Promocja języka. Koncentruje się ona na ofercie nauki języka niemieckiego w własnych instytucjach, ale także może obejmować wsparcie rozwoju instytutów germanistyki na uniwersytetach w państwie goszczącym⁶⁶.

AKBP wpływa w długim okresie na dobre postrzeganie Niemiec przez międzynarodową opinię publiczną. Niemieckie media z dużą uwagą śledzą i obszernie informują o wszelkich badaniach potwierdzających pozytywny obraz Niemiec za granicą⁶⁷. W tym miejscu przywołać należy trzy rankingi. Pierwszy z nich to Anholt-GfK Nation Brands Index, w którym Niemcy zajęły w 2017 r. pierwsze miejsce. Tworzony jest on przez międzynarodowy koncern zajmujący się badaniem opinii publicznej – GfK i Simona Anholta. Indeks opisuje „siłę i jakość” marki poszczególnych państw, łącząc sześć elementów. Jeden z nich to kultura i dziedzictwo. W 2017 r. Niemcy awansowały o jedno miejsce w stosunku do 2016⁶⁸. Drugi ranking marek państw, na który zwrócić należy uwagę, to publikowany przez Brand Finance. W edycji 2016 Niemcy zajęły w nim trzecie miejsce za Stanami Zjednoczonymi oraz Chinami⁶⁹. Trzeci ranking przygotowujący jest przez FutureBrand. Niemcy zajmują w nim trzecią pozycję. Wyprzedzają je jedynie Japonia oraz Szwajcaria⁷⁰. Sukcesy te są konsekwencją zakrojonej na szeroką skalę akcji promocji Niemiec na arenie międzynarodowej⁷¹; jej cel znakomicie odzwierciedla slogan mistrzostw świata w piłce nożnej, które w 2006 r. odbyły się w Niemczech: „Time To Make Friends”⁷².

⁶⁶ K.-J. Maaß, *Vielfältige Umsetzungen...*, op. cit., s. 51–54.

⁶⁷ F. Mehring, *Die Welt aus den Fugen: Erschlägt ein Ziegel Deutschlands Macht und Wohlstand?*, w: U. Roos (red.), *Deutsche Außenpolitik. Arenen, Diskurse und grundlegende Handlungsregeln*, Springer VS, Wiesbaden 2017, s. 89.

⁶⁸ About NBI Place Branding, <http://nation-brands.gfk.com/> (data dostępu: 29.12.2017).

⁶⁹ Brand Finance, *Nation Brands 2016. The annual report on the world's most valuable nation brands*, October 2016.

⁷⁰ FutureBrand, *Country Brand Index 2014–15*, London.

⁷¹ K. Dinnie, *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford 2008, s. 156–157.

⁷² G. Paschalidis, *Cultural outreach: Overcoming the past*, w: S. Colvin (red.), *The Routledge Handbook of German Politics & Culture*, Routledge, London–New York 2013, s. 467; Wskazać należy, że organizacja mistrzostw świata w piłce nożnej w 2006 r. bardzo pozytywnie wpłynęła na postrzeganie Niemiec przez międzynarodową opinię publiczną. Zob. A.-G. Andrei, *Impact of nation branding campaigns on country image: Germany vs. Brazil*, „Cactus Tourism Journal” 2016, t. 14, nr 2, s. 25–32.

Znacznie gorzej Niemcy wypadają w rankingu państw cieszących się najlepszą reputacją, przygotowywanym przez Reputation Institute. W 2016 r. zajęły relatywnie odległe 18 miejsce⁷³.

Skuteczności AKBP dowodzą badania prowadzone wśród zagranicznych studentów na uczelniach w Niemczech. Wyniki tych badań wskazują na znaczącą ewolucję ich postrzegania Niemiec. Wraz z upływem czasu ich odpowiedzi są coraz bardziej zróżnicowane i zindywidualizowane⁷⁴, co odpowiada celom niemieckiej polityki kulturalnej i edukacyjnej.

W literaturze brak zgody co do kwestii ciągłości i zmiany w niemieckiej AKBP. Wskazać można dwóch, cytowanych w tej pracy autorów. Trommler w znacznie większym stopniu aniżeli Düwell opowiada się za poglądem mówiącym o kontynuacji w zagranicznej polityce kulturalnej RFN. Do elementów kontynuacji zaliczyć należy architekturę instytucjonalną oraz jej cele (przekazywanie aktualnego i różnorodnego obrazu Niemiec, promocja języka niemieckiego za granicą, umocnienie powiązań niemieckich ośrodków naukowych i kulturalnych z zagranicą). Od dziesięcioleci promowana jest koncepcja wymiany, a nie jedynie eksportu niemieckiej kultury, co w obliczu różnicy w wielkości środków przeznaczanych na zagraniczną politykę kulturalną przez Niemcy i większość państw możliwe jest jedynie w relacjach z wybranymi państwami Europy Zachodniej. Równocześnie wraz z ewolucją sytuacji geopolitycznej, zmianami koalicji rządowej i priorytetów polityki zagranicznej pojawiają się nowe elementy. W czasie rządów koalicji SPD/Zieloni zaczęto postrzegać kulturę jako instrument zapobiegania konfliktom, zapewniania pokoju, wspierania demokracji i praw człowieka. Następnie idea, że kultura jest instrumentem zapobiegania konfliktom, straciła nieco na wartości na rzecz ochrony tożsamości kulturowej, odbudowy miejsc istotnych z punktu widzenia międzynarodowego dziedzictwa kulturowego⁷⁵.

Wnioski

AKBP jest stałą i istotną częścią niemieckiej polityki zagranicznej. Podobnie jak pozostałe jej filary, tj. dyplomacja i zagraniczna polityka gospodarcza, charakteryzuje

⁷³ J. Staufenberg, *Countries with the best and worst reputations for 2016 revealed*, „Independent”, 11.08.2016, <http://www.independent.co.uk/travel/countries-best-worst-reputations-turkey-erdogan-uk-us-canada-sweden-most-reputable-countries-a7184656.html> (data dostępu: 20.10.2017).

⁷⁴ M. Sato-Prinz, *Deutschlandbilder und Studienaustausch. Zur Veränderung von Nationenbildern im Rahmen von Studienaustauschaufenthalten am Beispiel japanischer Austauschstudierender in Deutschland*, IUDICUM Verlag, München 2017.

⁷⁵ J. Adam, *Zwischen Selbstdarstellung...*, op. cit., s. 35–36; zob. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, beim Festakt „100 Jahre Institut für Auslandsbeziehungen (ifa)” am 10. Januar 2017 in Stuttgart, „Bulletin der Bundesregierung” 2017, nr 3–2, https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/2017/01/Anlagen/03-2-bmaa-100-jahre-ifa.pdf;jsessionid=BD3BCCF10B46CB8E2FCA89367C4FF03C.s3t2?__blob=publicationFile&v=4 (data dostępu: 29.12.2017).

się ciągłością i stabilnością. W niemieckiej klasie politycznej panuje konsens co do jej celów i instrumentów. Wprowadzane zmiany mają charakter ewolucji, a nie rewolucji.

AKBP opiera się na stabilnych, cieszących się długą historią instytucjach. Głównym źródłem finansowania jest budżet państwa. Obserwowany w drugiej dekadzie XXI w. wzrost środków przeznaczanych na AKBW jest widocznym znakiem jej rosnącego znaczenia w strategii niemieckiej polityki zagranicznej. Instytucje odpowiedzialne za jej realizację cieszą się równocześnie autonomią, która wpływa na zwiększenie stabilności działania.

O sukcesach AKBP świadczy wysokie miejsce Niemiec w różnych rankingach oceniających markę państwa. Niemcy zajmują tam stabilne, wysokie pozycje, ciesząc się szacunkiem i uznaniem społeczności międzynarodowej. Dziesiątki lat wyteżonej pracy sprawiły, że obraz Niemiec jest różnorodny i nie determinują go wyłącznie wydarzenia II wojny światowej. Jest on pozytywny. Jak zauważa w artykule na łamach „ZEITmagazin” Harald Martenstein, obraz Niemiec za granicą opiera się na czterech filarach: piłka nożna, piwo, Mercedes, Adolf Hitler⁷⁶. Przy czym kolejność, w której zostały one wymienione, jest nieprzypadkowa, gdyż odzwierciedla sukcesy niemieckiej AKBP.

Germany's Foreign Cultural and Educational Policy

Cultural and educational policy constitutes the 'third pillar' of Germany's foreign policy. In spite of numerous assurances on the part of German politicians concerning its 'fundamental' importance, there are few academic studies devoted to it. The aim of the article is to trace the history, evolution and aims of German cultural and political foreign policy, which remains a permanent and crucial part of Germany's foreign policy and is characterised by continuity and stability. There is a consensus among the German political class as to the aims and instruments of the AKBW. It is realised through stable institutions with a long history. The success of the AKBW is evidenced by Germany's high placement in country brand rankings. Decades of hard work have produced a diverse and positive image of Germany.

Keywords: Germany, foreign cultural and educational policy, country brand, DAAD, Alexander von Humboldt Foundation, Goethe Institut.

⁷⁶ H. Martenstein, Über Deutschlands Image im Ausland, „ZEITmagazin” 2017, nr 14, 31.03.2017, <http://www.zeit.de/zeit-magazin/2017/14/harald-martenstein-deutschland-image-ausland-adolf-hitler> (data dostępu: 20.10.2017).